

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І. Мечникова

ГОДОВАНІЙ ЄВГЕНІЙ ФЕДОРОВИЧ

УДК 94 (477):070 (4-191.2)= 162.1 "18"(043.3)

**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
У СПРИЙНЯТТІ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ
ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРЕСИ
(середина десятих років - шестидесяті роки ХІХ ст.)**

07.00.02 - всесвітня історія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Одеса - 2007

Рср
123083

Дисертацією є рукопис

1

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ДЬОМІН Олег Борисович, професор кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова

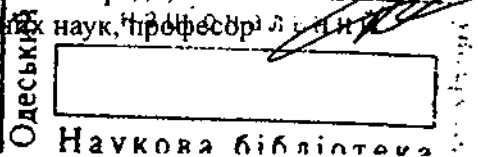
Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ТРОЯН Сергій Станіславович, завідувач кафедрою міжнародних відносин і краєзнавства Рівненський інститут слов'янства Київського славистичного університету

кандидат історичних наук,
БЛОБРОВЕЦЬ Ольга Матвіївна,
заступник завідуючого відділом підготовки регіональної інформації Українського інформаційного національного агентства

Захист відбудеться "26" листопада 2007 р. о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, 65082, м. Одеса, вул. Єлизаветинська, 12, ауд. 9

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24

Автореферат розісланий "22" вересня 2007 р.

В. о. вченого секретаря спеціалізованої вченої ради, доктор історичних наук, професор **Дзигновський О.М.**

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Наукова бібліотека

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Польща впродовж століть відігравала провідну роль у Центральній Європі. Навіть після поділів Речі Посполитої у XVIII ст. ідеї відновлення польської державності не полишали провідні верстви польського суспільства. Геополітичні зміни, які відбувались на польських теренах на початку XIX ст., привели до зміцнення сфери впливу провідних європейських держав у Центральній Європі. Та, попри все, польські землі не втратили свого значення на європейській політичній арені.

У XIX ст. інтереси польського суспільства зосередились, перш за все, на вирішенні внутрішніх проблем. Ці явища співпали з загальноєвропейськими процесами романтизму, поглибленням інтересу до свого минулого.

Українські землі займали одне з ключових місць в історії Польщі. Завдячуючи прилученню українського простору до етнічних польських земель, Річ Посполита піднеслась до рівня провідних європейських держав. Економічний та військовий потенціал Правобережної України сприяв державницькому зміцненню Речі Посполитої. Збереженню України у складі польської держави присвятили життя представники багатьох поколінь польської еліти.

Як наслідок, Україна увійшла в суспільну свідомість польського дворянства та інтелігенції. XIX ст. стало випробуванням для польської нації у її відношенні до українського народу. Дослідження колективних уявлень польського суспільства стосовно історії та культури українців дає можливість вивчити процеси міжетнічних взаємовідносин, місце національної та історичної свідомості у розвитку національно-визвольного руху, показати місце преси у формуванні одного з етапів польського сприйняття місця українського народу в польській державі.

Після поділів Речі Посполитої польський національно-визвольний рух, затихаючи на певний час, ніколи не згасав. Однією із визначних його рис було формування колективних уявлень щодо польської політичної нації. Наочним інтегральним проявом механізму створення індивідуальних і колективних уявлень стала преса.

В умовах обмеження польської автономії, ліквідації представницьких органів, закриття університетів польськомовна преса залишилась мало не єдиною інституцією, яка шляхом звернення до минулого конструювала модель майбутньої Речі Посполитої, де будуть мирно проживати три народи - поляки, українці та литовці.

Погляди, що декларувались в пресі, в цілому корелювали з переконаннями поляків, які не відмовлялись від українських, білоруських та литовських земель. Дослідження даної проблеми дозволяє сконцентрувати увагу на позитивному

досвіді співіснування двох слов'янських народів, які відносяться до різних цивілізацій - католицької та православної.

Комплексне вивчення польсько-українських стосунків не може обійтись без залучення польськомовної преси як джерела. Це дозволяє, в свою чергу, простежити реакцію польського суспільства на польські та українські проблеми. Польська суспільна свідомість, як правило, стримано реагувала на ті факти, які заважали їй побудувати ідеальну, на польське бачення, модель співіснування польського та українського народів.

Польська історична проблематика XIX ст. займала одне з провідних місць в українській радянській історичній науці, однак ідеологізація науки вела до спрощення багатьох важливих проблем польсько-українських відносин. Незважаючи на зміщення акцентів у сучасній українській історичній науці, ряд питань залишається ще поза увагою вітчизняної історіографії. В тому числі маловивченими проблемами є питання сприйняття польськомовною пресою реалій життя на українських землях. З огляду на подібний стан вивчення теми являється актуальним її комплексне дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Питання нової та новітньої історії: глобальний та регіональний аспекти» (№0101U008294).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у відображенні механізму сприйняття центральноєвропейською польськомовною пресою буття українського народу впродовж середини десятих - шестидесятих років XIX ст.

У відповідності до поставленої мети були визначені наступні завдання:

- вивчити форми та напрямки висвітлення українських реалій на сторінках польськомовної центральноєвропейської преси;
- показати вплив українського чинника на формування центральноєвропейської ментальності впродовж означеного періоду;
- проаналізувати відображення суспільного та національного життя на теренах Правобережної України у польськомовній центральноєвропейській періодиці;
- з'ясувати реакцію в польській суспільній свідомості Центральної Європи на найбільш визначні події на теренах Західної та Правобережної України;
- простежити еволюцію польсько-українських відносин у трактуванні польськомовних центральноєвропейських періодичних видань;
- проаналізувати оцінки українського питання польською нелегальною пресою в контексті польського повстання 1863 - 1864 рр.;

- порівняти польськомовні центральноєвропейські та російськомовні східноєвропейські оцінки розвитку Правобережної України.

Об'єктом дослідження є процес формування уявлень про українські землі в центральноєвропейському суспільстві середини десятих - шестидесятих років XIX ст.

Предметом дослідження є сприйняття історичного та культурного розвитку українських земель на сторінках центральноєвропейської польськомовної преси.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з часу завершення наполеонівських походів та формування політичної Європи в рамках Віденської системи, тобто з середини десятих - шестидесяті роки XIX ст. Верхня хронологічна межа роботи обмежена подіями польського повстання 1863- 1864 рр. та утворенням дуалістичної австро-угорської монархії 1867 р.

Територіальні рамки дослідження охоплюють території Центральної Європи, включаючи сучасні території Польщі, Австрії, Заходу України, Угорщини, Литви тощо.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи об'єктивності, історизму, світоглядного плюралізму, які в сукупності допомагають з достатньою повнотою розкрити як специфічні, так і загальні риси сприйняття українських земель польськомовною центральноєвропейською пресою (середина десятих - шестидесяті роки XIX ст.). У дисертації широко застосовувались методи історичних досліджень. Серед них можна виділити історико-типологічний, історико-генетичний, синхронний, ретроспективний. Історико-порівняльний метод було застосовано для порівняння польськомовної центральноєвропейської преси з російськомовною пресою Правобережної та Західної України. Використання історико-типологічного методу допомогло виокремити як особливу групу ті польськомовні видання, що брали участь у формуванні уявлень про українські землі. Крім того, було задіяно метод "підбору зразків" — типових публікацій, номерів періодичних видань з метою концентрації уваги на найбільш представницьких колективних уявленнях.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в наступному:

- вперше в українській історіографії здійснено комплексне дослідження появи та поширення на сторінках центральноєвропейської преси інформаційного масиву щодо Правобережної України середини десятих - шестидесятих років XIX ст.;
- показано сприйняття українських земель польськомовною пресою Центральної Європи, процесу формування колективних уявлень щодо історії та культури українського народу польським суспільством;

- висвітлені форми та напрямки відображення суспільного розвитку українських земель в центральноевропейській пресі;

- проаналізовано в контексті польсько-українських відносин польську нелегальну пресу періоду польського повстання 1863-1864 рр.

Апробація результатів дисертації. Окремі її положення викладені автором у доповідях і повідомленнях різних рівнів: круглому столі стипендіатів каси імені Мянвського (Варшава, 1997 р.), X Міжнародному славистичному колоквиумі (Львів, 2001 р.), регіональній науково-практичній конференції “Культура Волині: історія і сучасність” (Рівне, 2003 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Історичні витоки козацького роду в Україні” (Вінниця, 2004 р.), міжнародній науковій конференції “Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії” (Одеса, червень 2005 р.), міжнародній науковій конференції “Поляки на півдні України” (Одеса, вересень 2006 р.).

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 182 сторінки. Список використаних джерел та літератури налічує 385 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, показаний зв'язок роботи з науковими програмами та його хронологічні рамки, сформовані об'єкт та предмет, розкриваються методи дослідження, наукова новизна, практичне значення і апробація одержаних результатів.

У першому розділі “Джерельна база та історіографія проблеми”, що складається з двох підрозділів, дана характеристика джерел дисертаційної робота та проаналізований стан наукових досліджень проблеми. Перший підрозділ присвячений огляду джерел. Основний джерельний масив складають архівні документа та матеріали преси, що знаходяться в Головному архіві давніх актів у м. Варшаві. Тут сконцентрована велика кількість документів діловодства тодішніх російських державних установ у Королівстві Польському - канцелярії генерал-поліцмейстера Королівства Польського, канцелярії і головнокомандуючого військами в Королівстві Польському, генерал-ад'ютанта графа Берга, канцелярії начальника Люблінського губерньського жандармського управління.

Головним джерелом для розкриття теми стала польськомовна центральноевропейська преса середини десятих років - 60-х рр. XIX ст. Її можна поділити на декілька груп. Це, насамперед, періодичні видання, які виходили в етнічно польських землях: варшавські - «Korrespondent krajowy u zagraniczny» («Польський і закордонний кореспондент»), «Lech» («Лех»), «Biblioteka Polska»

(„Польська бібліотека”), „Tygodnik ilustrowany” („Ілюстрований тижневик”), познанські - «Dziennik Poznanski» («Познанський щоденник»), „Sobotka” („Собутка”), „Gazeta Polska” („Польська газета”), „Gazeta Wielkiego Ksiastwa Poznanskiego” („Газета Великого Познанського князівства”), „Goniec Polski” („Польський гонець”), „Orqdownik Naukowy” („Науковий бюлетень”), „Dekada Polska” („Польська декада”), „Przyjaciel ludu” („Друг народу”), краківські - «Literatura» («Література») тощо.

Другу групу видань складає періодика, яка виходила польською мовою на етнічних українських та литовських землях: львівські - „Gazeta Lwowska» («Львівська газета»), „Rozmaitosci” („Розмаїтності”), „Pielgrzym Lwowski” („Львівський пілігрим”), „Lwowianin” („Львів'янин”), „P^tnik narodowy” („Національний мандрівник”), „Dziennik mod paryskich” („Щоденник паризьких мод”), „Postqp” („Прогрес”), „Dziennik Narodowy” („Національний щоденник”), „Rada Narodowa” („Національна рада ”), „Przyjaciel ludu” („Друг народу”), „Dziennik literacki” („Літературний щоденник”), „Przeql^d polityczny powszechny” („Політичний загальний огляд”), „Przeql^d powszechny” („Загальний огляд”), „Czytelnia dla mlodziezy” (Дитальня для молоді”), „Dziennik Polski” („Польський щоденник”), „Gazeta Narodowa” („Національна газета”), „Kurjer lwowski” („Львівський кур'єр”), „Pami^tnik literacki” („Літературний пам'ятник”), віденські

-«Dziennik wileński» («Віденський щоденник»), „Atheneum” („Атенеум”), київські - „Gwiazda” („Зірка”).

Третя група - періодика, яка друкувалась на території сучасної Правобережної України українською та російською мовою. До неї відноситься ужгородське видання “Свет”, львівські “Зоря галицька”, “Слово”, “Русь”, “Дневник Рускій”, “Новини”, “Галичо-Рускій Вестник”, “Лада”, у Києві - “Киевские губернские ведомости”, “Киевлянин”, “Друг народа”, “Киевский телеграф”, “Николаевский вестник” у Миколаєві, в Одесі - “Одесский вестник”, “Новороссийские ведомости”.

До четвертої групи джерел відносяться німецькомовні періодичні видання Австрії і Німеччини. Значним явищем в історії європейської преси були «Neue Allgemeine geografische Ephemeriden» („Нова загальна географічна газета”), яка виходила у Веймарі. Опосередковано стосується досліджуваної проблеми .AUgemeine Zeitung”. Значну роль у пропаганді української історії та культури у Відні в 60-х рр. XIX ст. відігравав «Slawische Blatter» («Слов'янський листок»).

П'яту групу складають польськомовні видання, які з'явилися головним чином під час польських повстань 1830-1831 рр. і 1863-1864 рр. нелегально на землях колишньої Речі Посполитої. Це варшавські - „Kuifer Polski” („Польський кур'єр”), „Polska” („Польща”), „Dzwon duchowny” („Духовний дзвін”), „Gazeta Polska” („Польська газета”), „Prawdziwy patriota” („Справжній патріот”), „Gios

kariana polskiego” („Голос польського священника”), „Straznica” („Стражниця”), „Prawda” („Правда”), „Powstanie na Rusi” („Повстання в Україні”), краківські - „Naprzod” („Вперед”), „Ruch” („Рух”), „Wolnosc” („Свобода”), львівські - „Ukrainiec” („Українець”), „Prawda” („Правда”), „Partyzant” („Партизан”), краківська - „Przyjdz, krolewstwo twoje” („Прийди, царство твоє”), подільська - „Praca” („Праця”), волинська - „Walka” („Боротьба”), віленський - „Glos z Litwy” („Голос з Литви”). До цієї групи примикає емігрантська преса. Найбільш відоме видання „Полонез”, що друкувалось у Парижі. Цей журнал фактично стояв у витоків нелегальної преси повстання 1863-1864 рр.

У другому підрозділі аналізується історіографія проблеми. Перші праці наукового характеру, в яких розглядалися питання історії преси в центральноевропейських землях з’явилися в кінці XIX - початку XX ст. Переважно теоретичний та загальний характер носили роботи К. Цертелева, М. Лемке, Б.Грінченка, П.Толстого.

Майже одночасно почалось вивчення українських аспектів на сторінках центральноевропейських видань (польських та австрійських) львівськими дослідниками. Перші роки XX ст. характеризувались появою великих бібліографічних синтезів, зокрема, в Галичині (Австро-Угорщина). Вагомий внесок у висвітлення бібліографії в цих землях, в тому числі і газетної, зробив І.Левицький. До синтетичної роботи про літературу і періодичні видання Галичини можна віднести і книгу О. Терлецького.

Польська історіографія звернулась до цих проблем тільки в умовах відродження польської незалежності. Якість робіт досить висока, незважаючи на їх малочисельність. Важливим для дослідників центральноевропейської преси став 1927 р. Саме тоді в Львові вийшла робота І.Кревецького. Тут був представлений історичний підхід у вивченні польської преси на території Австро-Угорщини. Початком української преси в Галичині та її зв’язкам з церквою присвятив свою працю І.Брик. Її значення полягає в тому, що автор досить детально, хоч і без узагальнень, показав діяльність українців в польських періодичних виданнях.

Одночасно з появою робіт польських вчених з’явилися праці українських дослідників. В 1927 р. у Вінниці був виданий історичний збірник „Часописи Поділля”, присвячений 150-річчю першої газети в Україні. Ця праця важлива тим, що увага авторів збірника концентрувалась на регіональній пресі Поділля.

В повоєнний час, незважаючи на ідеологічні нашарування, процес дослідження центральноевропейської та української преси продовжився, як у регіональному, так і в загальноєвропейському аспектах. П.Федченко займався в цілому журналістикою України першої половини XIX ст., проте дещо спрощено відносився до ролі польських і німецьких газет в українському суспільстві.

О.П. Лола в праці „Гайдамацький рух на Україні в 20-60 рр. XVIII ст.”

використовував газету „Kxujer Polski”, зокрема, номери за 1736-1737 рр. з описом гайдамацького руху в різних регіонах України.

Для порівняння різних авторів щодо центральноевропейської преси слід звернутись до книги М.Демковича-Добрянського про українсько-польські ^ стосунки в XIX ст., яка вийшла в 1969 р у Мюнхені, майже одночасно з роботами П.Федченка і П.Лісового.

Однак матеріали преси тут не висвітлювались.

У 1960-і рр., багато в чому завдячуючи річниці польського повстання 1863 - 1864 рр., до проблеми преси звернулись польські дослідники. Величезне значення для історіографії проблеми має двохтомна книга «Січневе повстання. Підпільна преса 1861-1864 рр.», видана у 1966 р. і з великою передмовою В.Шлівовської. Однак, українські питання польська дослідниця спеціально не вивчала.

У польській історіографії помітним явищем став збірник статей «Польська преса в 1661-1864 рр.», який вийшов в 1976 р. Один з її авторів, Є.Томашевський, підкреслив, що з 185 титулів періодичних видань в 1815-1864 рр. на східні землі колишньої Речі Посполитої припадало 43 назви.

В цілому 70-і рр. XIX ст. характеризувались послабленням уваги власне українських дослідників до проблеми української преси. Більш продуктивними в цьому відношенні виявились 80-і рр. В.Довгич захистив дисертаційне дослідження «Періодична преса Києва буржуазно-демократичного періоду визвольного руху в Росії (1861-1865)». Автор наголосив, що газети східної України були російською регіональною пресою, а київські видання одночасно входять в контекст української журналістики. Поряд з дослідженням по історії преси в радянській та зарубіжній історіографії з’явилась ціла низка робіт по історії Правобережної України. Але лише в окремих працях істориків преса була задіяна, як джерело для вивчення проблеми. Так, у монографії Т.Мацькова „Гетьман Іван Мазепа в західноевропейських джерелах 1687 - 1709”, яка побачила світ у 1988 р. в Мюнхені, були використані матеріали преси.

90-і рр. XX ст. характерні посиленням уваги до вивчення українських проблем на сторінках польськомовних центральноевропейських видань. Р.Кирчів присвятив свою статтю ролі львівської газети „Рфпik Narodowy” у відображенні українського фольклору. М.Легкий повторив думку М.Данилевичевої, що з 1815 р. в польській літературі актуальнішими, ніж будь-коли, були теми українські.

Помітне місце в не чисельній історіографії, присвяченій відображенню України на сторінках центральноевропейських видань, займає стаття польського дослідника Б.Зелінського. Автор показав ставлення польської еліти до справ українського народу, визначив сфери її зацікавленості.

Юзеф Крашевський та його журнал „Atheneum”, який був присвячений історії, літературі, мистецтву, критиці і виходив у Вільні в 1841-1851 рр., став об’єктом вивчення польського дослідника Р.Гурського.

У дослідженні преси велика роль належить львівським дослідникам. Особливо плідно займається цими проблемами М. Романюк. Багато уваги М. Романюк звернув на західноукраїнську пресу. М. Романюк і М. Галушко розглядали особливості становлення та розвитку української преси Львова XIX ст., приділивши велику увагу кожному періодичному виданню, його політичній спрямованості та ролі в галицькому суспільстві. Проте польськомовну пресу вони спеціально не вивчали.

В працях І.С.Гребцової на основі комплексного аналізу всієї сукупності періодичної преси і почасових видань Південного степового району Російської імперії проаналізовано процес становлення системи регіональної періодики у другій третині XIX ст.

Таким чином, за більш ніж сторічний період у вивченні центральноєвропейської преси нагромаджено чимало літератури, яка торкається різних аспектів проблеми. Проте, ця література не є систематичною і не охоплює проблему в цілому.

Другий розділ “Українська історія та фольклор у висвітленні центральноєвропейської преси” присвячено аналізу публіцистичної діяльності основних періодичних видань стосовно преси України, розгляду формування у польськомовній періодиці історичних та фольклорних уявлень.

Польськомовна преса, в тій чи іншій мірі, зверталась до історії Київської Русі. Варшав'ян та краків'ян цікавила генеалогія київських князів, прийняття християнства на Русі, варязька проблема. Якщо польськомовні періодичні видання Варшави, Кракова, Познані спинались на цих проблемах з метою показати спільне слов'янське минуле своїх народів, а також в протизв'язку з германським елементом, то московфільські видання Львова шукали в давньоруській історії прикладів, які б підтверджували диференціацію поляків та українців.

Історія Галицько-Волинського князівства на шпальтах польськомовної періодики в основному з'являлась у зв'язку з якимись суміжними проблемами, або в одному хронологічному блоці з питаннями іншого плану. Уявлення про князівство базувались на літописах. Українські видання Австрійської імперії використовували матеріали про Галицько-Волинські землі як зброю в полеміці з поляками.

Історія українських земель у складі Литви і Польщі теж використовувалась польськими виданнями для ілюстрації тези про інтеграцію двох народів. Досить уважно вони стежили і за історією окремих населених пунктів, які відігравали значну роль і в польській, і в українській історії. Відображення в польськомовній пресі історії населених пунктів типологічно споріднено з загальноєвропейськими тенденціями, в тому числі і в пресі Російської імперії. В той же час між ними спостерігалась різниця. Варшавські видання, наприклад, друкуючи регіональні

матеріали, акцентували увагу на польській складовій архітектурної пам'ятки, населеного пункту тощо.

Серед основних тематичних ліній польських періодичних видань виявилось і українське козацтво та часи визвольної війни українського народу середини XVII ст. На шпальтах преси 30 - 60-х рр. XIX ст. друкувались документи, мемуари, записки, рецензії, статті, історичний фольклор. Наукова вартість їх різна, в залежності від обставин, часу написання, особи автора, його мети. Охоче звертались до цієї спільної сторінки історії польського та українського народів «Dziennik wilenski», «Lech», „Biblioteka Polska”, „Pielgrzym Lwowski”, „Lwowianin” тощо. Тут розповідалось про подвиги Д. Вишневецького, П. Сагайдачного. Польськомовна преса уникала дратівливих моментів у відносинах козаків з Річчю Посполитою. Важливу роль у накопиченні зразків пропольської діяльності українського козацтва зіграло паризьке видання “Le Polonais”. Впадає у вічі синхронність звернення до козацької тематики періодичних видань Львова і Познані. Вони подібні також і у порівнянні козаків з античними героями. Періоду після Хмельниччини присвячувалось менше публікацій. З симпатією говорилося про І. Виговського та І. Мазепу., але Коліївщина засуджувалась.

Публікації історичних документів супроводжувались етнографічними і фольклорними матеріалами. Спостерігалась спроба узагальненого відношення до вивчення українських земель. Львівські польськомовні видання проводили систематичну роботу по вивченню українського фольклору. Цьому було багато причин і не останньою - географічне положення міста. Тут друкувались матеріали, які торкались, в основному, Правобережної та Західної України. Головна тематика - історичні пісні часів Козаччини, думи про карпатських розбійників, пісні про кохання. Постійну увагу польськомовні видання проявляли до гуцулів. Для формування фольклорних та етнографічних уявлень часто застосовувався жанр подорожей. Велика роль у вивченні української народної культури належить Т. Падалиці (З. Фішу).

У третьому розділі “Обговорення проблем суспільного та національного життя населення Правобережної та Західної України у центральноєвропейській пресі” досліджується формування суспільних та національних уявлень про українські землі на шпальтах польськомовних видань. Це стосувалось перш за все українських територій, які входили колись до складу Речі Посполитої.

На відміну від історичних уявлень, ознайомлення з економічним, культурним, національним та релігійним життям українського населення відбувалось, насамперед, через статистичні матеріали. Присутність їх в польськомовній періодиці дозволяє зробити висновок, що економічний напрямок в польській історії існував і в першій половині XIX ст., тільки в “латентній” формі. Одним з перших, хто звернув увагу на статистику, був Т. Чацький. Часто статистичні дані включались в більш широкі описи українських земель.

Формування економічних уявлень про українські землі відбувалось через висвітлення питань промислового та сільськогосподарського розвитку в кількох напрямках. Багато матеріалів присвячено будівництву портів, залізниць, розвитку торгівлі, судноплавства. Однак преса наголошувала, що українці залишаються селянським народом. Тому до проблеми селян була постійно прикута увага центральноєвропейської преси. Російськомовні видання Правобережної України теж відслідковували селянське питання. Разом з тим, вони більше зосереджувались на відносинах польських поміщиків та українських селян. Улюбленою темою і варшавських, і одеських видань було Поділля. Для перших воно було важливою частиною польського державного організму - Кресами, для других Поділля було тісно пов'язане економічно з Одесою.

Постійну прописку на шпальтах польськомовних видань отримала тема української мови. Причому, якщо на початку 20-х рр. XIX ст. поляків та українців відносили до одного загальнослов'янського етносу, то вже в кінці 30-х - на початку 40-х рр. поляків та українців (русняків) називають як два окремих слов'янських народи. Разом з тим, багато матеріалів об'єднувала думка, що мова українців (русинів) є перехідною від польської до російської, а за менталітетом русини ближчі до поляків. Такі, на перший погляд, малопомітні філологічні статті історично підготовлювали антиросійську риторичку Січневого повстання 1863 - 1864 рр. Українські видання Львова використовували мовні матеріали для ілюстрації тези про окремішність польської та української мов. В польській суспільній думці, яка знаходила свій вираз в польськомовній періодиці, спостерігалось прагнення інтегрувати українців до польської політичної нації. Національні питання піднімались на щит і такими російськими виданнями, як "Друг народа", "Киевлянин" тощо.

Цілком сумісним з формуванням економічних та національних уявлень на шпальтах польськомовних видань було сприйняття релігійних стосунків. Це торкалось і становища католицької церкви в Російській імперії, і проблеми уніатів, і біографій релігійних діячів, перш за все тих, хто вніс свій вклад у Берестейську унію. Освіта українців теж знаходила відображення в польськомовних виданнях. Причому на освітні уявлення звертали увагу впродовж усього періоду. Значно рідше аналізувались проблеми, пов'язані зі станом злочинності серед українців, в основному мешканців Східної Галичини.

Питання українського літературного та театрального життя також відображались на сторінках періодичних видань. І польськомовна, і російськомовна преса Західної та Правобережної України відгукнулись на смерть Т.Г. Шевченка. "Русинське питання" з'явилося в познанській пресі, як проблема культури. Творчість Б. Залеського, романтичної "української школи", польських

та українських письменників, насамперед поезія Кобзаря, належали до вирішальних чинників зацікавлення культурою України.

У четвертому розділі "Українсько - польські відносини в польській нелегальній пресі часів повстань 1830-1831 рр., 1863-1864 рр." проведено аналіз періодичних видань, які виходили під час Листопадового і Січневого повстань.

Вперше українська тематика з'явилась в нелегальній пресі в 1830 - 1831 рр. Але це були повідомлення в телеграфічній формі про битви на Поділлі повстанців з царськими військами, про відношення шляхти до українських селян, про поведінку православного духовенства тощо. Достовірний матеріал про події поєднувався з чутками.

Проте справжній розквіт нелегальної преси пов'язаний з Січневим повстанням. Якщо в Листопадовому повстанні нелегальна преса стала його наслідком, то у підготовці повстання 1863 - 1864 рр. преса брала активну участь. Потреби повстання, його цілі диктували революційним періодичним виданням завдання емпіричного і теоретичного опису українських земель, які так чи інакше залучались до сфери цього збройного виступу.

Одне з перших нелегальних видань „Straznica” зосереджувалась на інтегральних моментах польського та українського співіснування. Взірцем для неї була Люблінська унія. З іншого боку, це варшавське видання не ідеалізувало середньовічної Речі Посполитої. З початком повстання термінологія газети стала більш категоричною. Вона вважала, що "москалі" не були і не є слов'янами, вони належать до фінських племен.

„Glos kapłana polskiego” та інші католицькі видання теж демонізували Москву, тільки вкладали у цей термін більш політичну, аніж етнічну складову. Варшавська „Prawda” була цілком солідарною зі „Straznica” відносно ролі Люблінської унії. На її думку, Польща займалась збереженням українських земель.

По відношенню до селян серед нелегальних видань єдності не було. Якщо „Ruch” виступав проти поміщицьких зловживань, то „Prawda” пропагувала союз між шляхтою і селянами. Вона прихильно ставилась до І. Мазепи, але Б. Хмельницького вважала особою деструктивною. Варшавське видання „Powstanie na Rusi” так само використовувало чутки, як і „Kurjer Polski” в 1830 - 1831 рр. Тема московського деспотизму проходила головною темою публікації газет „Naprzod”, „Dziennik narodowy”. Головним завданням нелегальної газети для селян і ремісників „Przyjdz, krolewstwo twoje” було викликати ненависть до „москаля”. Часто її авторські позиції були скуті рамками упередженості. І хоча це видання відносилось з прихильністю до України, і з ненавистю до Росії, але результат був один - деформувалась і спотворювалась історія, як однієї, так і другої.

Подільська нелегальна преса добре розуміла роль православного духовенства. Цим вона відрізнялась від варшавських та краківських видань. Проте, в основному, подільські та волинські нелегальні видання були подібними до видань в Королівстві Польському і Австрійській імперії.

У висвітленні польсько-українських відносин проявлялась тенденція поставити історію Польщі, України, Росії на службу політичним концепціям повстанців. Симпатії нелегальних видань до минулої Речі Посполитої надали історії цих відносин ідеалізованого та консервативного забарвлення. Часто звинувачувальна сторона переважала розповідну настільки, що вони фактично явилися політичними памфлетами. Вищезазначеним виданням, які формували уявлення про українські землі, властиві максималізм і категоричність суджень, політично спрощене тлумачення ряду подій, їх спрямоване осучаснення і політизація. Разом з тим, заслуговує на увагу науковий компонент в цих матеріалах, боротьба проти царського деспотизму, оновлення проблематики (постановка соціальних проблем тощо). Було акцентовано увагу на входженні українців до польської політичної нації, відносинах Польщі і Росії, позитивному значенні колонізації українських земель поляками, проблемі Вернигори, цивілізованість католиків і варварство православних набуло на шпальтах нелегальних польських видань сили незмінних формул.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження. Вони зводяться до наступних положень.

Впродовж майже п'ятдесяти років, з середини десятих і майже до кінця шестидесятих років XIX ст., польськомовні періодичні видання в цілому послідовно і цілеспрямовано формували колективне уявлення стосовно багатьох сторін життя, яке виривало на українських землях. Вони постають, і як складова частина польської ментальності, і як наслідок політичних та економічних змін в центральноєвропейському просторі. Польське бачення долі українських земель втілювалось в різноманітних формах світосприйняття українських реалій. Тут складався широкий спектр історичних уявлень - від Київської Русі до поділів Речі Посполитої. Київська Русь і литовський період бачились як невід'ємна частина загальнослов'янського співіснування. Період від Люблінської унії до Хмельниччини проходив як "золотий вік" польсько-української історії. Читачам подавались відсепаровані відомості про інтегральні події на кшталт спільної боротьби проти татар і турків, Берестейської унії, будівничі засади діяльності польських аристократів тощо. Проте гострі моменти - виступи С. Наливайка, 20-х - 30-х рр. XVII ст. практично не зустрічались на сторінках преси. Помітне намагання авторів польськомовної преси вилучити з колективної свідомості поляків та українців період Хмельниччини. В більшості випадків, коли згадували про Б. Хмельницького, його особистість поставала як деструктивна фігура в історії України і Польщі. На противагу йому, більше згадували про І. Виговського та П. Сагайдачного, показуючи їх як приклад служіння

українців Речі Посполитій. Позитивним подавався образ І. Мазепи і замовчувалась Коліївщина.

На відміну від стриманості в оцінках історичного розвитку українських подій, із захопленням, з найвищими емоційними оцінками вміщувались на сторінках польської преси українські фольклорні матеріали. Змістовне навантаження більшості фольклорних творів пов'язане з побутовими речами, характеристикою людських взаємовідносин, трагедією та комедією українського людського існування.

На шпальтах польськомовної преси створювався образ України. Якщо політичний простір українських земель був спільним з польським, то географічний та етно-культурний посідали окремішнє місце. На думку польських авторів, українці не були єдиним народом на своїй території. Українські землі пізнавались при допомозі регіональних уявлень (Волинь, Поділля, Брацлавщина, Галичина тощо). Інтегральна назва українці не вживалась. Етнічний простір ділився на територіальні групи: козаки, подоляни, волиняни, галичани, русини, гуцули. Причому відношення до цих спільнот, було неоднозначним, більш прихильним до волинян та подолян. Особливе місце в етнічному світосприйнятті поляків займали козаки - під цією назвою заховувалось населення Подніпров'я та частини Поділля. В цілому ж до українського народу польська преса відносила амбівалентно: з одного боку, зачисляла його до польської політичної нації, з другого - виділяла як окремих етнос.

В економічних сприйняттях переважали уявлення про українські землі як сільськогосподарську територію. Разом з тим, існувала думка, що достаток країни базувався не на працелюбності селян, а визначався природними багатствами. Як і в попередні століття, українські землі залишались краєм садів, нив, гуртів великої рогатої худоби тощо.

Сприйняття освітніх реалій було достатньо об'єктивним. Рівень освіти сприймався залежно від етнічної належності та соціального стану. Науковим підґрунтям слугували статистичні дані, залучались історичні паралелізи, ставились акценти на високій освіті поляків та їх позитивній ролі в запровадженні навчання на українських землях. І відповідно, на малоосвіченості українців, відсутності умов до поширення освіти в українському соціумі.

В релігійному сприйнятті польськомовні видання, особливо нелегальні, виявляли зверхність. Католицька церква була синонімом прогресу і культури, а православна - символом відсталості, темноти, сервілізму, а в окремих випадках - ворожості. Уніатська церква в баченні польськомовної преси була скоріше католицькою, ніж православною. Її недолік вбачали в тому, що уніати були не поляками.

Вплив українського чинника на формування польської суспільної свідомості носив амбівалентний характер. З одного боку, він мав за мету сприяння

толерантного відношення у поляків (перш за все, шляхти) до інших народів, з другого - консервував у центральноевропейському регіоні національні фобії, тобто, набував позитивної та негативної спрямованості. Співвідношення цих складових було неоднозначним. Найбільш додатним позитивно воно виявилось на Поділлі, а найбільш від'ємним - на етнічних польських землях. Разом з тим такий розподіл був генеральною тенденцією, бо окремі видання та публікації несли і негатив, і позитив.

Польсько-українські відносини були постійною складовою на шпальтах польськомовних видань. Їх трактування постійно присутнє в краєзнавчих роботах, описах подорожей, літературних творах, фольклорних матеріалах. Значне місце займали відносини поляків і козаків. Відзначались як позитивні, так і негативні приклади цього спілкування, причому перших було значно більше. Це особливо помітно в нелегальних виданнях часів повстань.

На оцінку польською нелегальною пресою українського питання вплинула різниця ситуацій перед вибухом Листопадового та Січневого повстань. Перед 1830 - 1831 рр. існувало окремо Королівство Польське, перед 1863 - 1864 рр. етнічно польські землі стали однією з провінцій Російської імперії, з невеликою адміністративною автономією. Цим пояснюється і різниця у зверненні до української історії, яка на сторінках нелегальної преси Січневого повстання носила більш оціночний і рефлексивний характер.

Історичні факти піддавались такими виданнями як „Straznica”, „Prawda” (Варшава), „Prawda” (Львів), „Przyjdz, krolewstwo twoje”, „Praca”, „Walka” тощо селекції, відбирались позитивні приклади співіснування українців та поляків в єдиному державному просторі. Історія виконувала тут конструюючу функцію, вона була покликана сприяти інтеграції двох народів в єдиній Речі Посполитій. Сприйняття історичного процесу носило спрощений характер. Світогляд, який відображувався на сторінках нелегальної преси, був суперечливий.

Між польськомовною нелегальною пресою і пресою легальною спостерігаються помітні елементи обумовленості та співзалежності. Цензурна політика впливала на тематичну направленість і зміст польськомовних видань. Проте і свобода від будь-якої цензури, як це показав феномен нелегальної польської преси 1861 - 1864 рр., теж не привела до повного і всебічного розкриття всіх проблем, пов'язаних з Україною.

При порівнянні польськомовної та російськомовної преси щодо українських проблем можна відзначити певний пріоритет першої. Зокрема, у використанні статистичних даних щодо України, у вивченні історії вірмен на українських землях, в статтях про гуцулів, повідомленнях про Марка Якимовського та Івашка Домбровського, про козака Вернигору тощо. Одночасно, і польськомовна преса, і російськомовна преса Правобережної України (Одеси і Києва) приділяли достатньо уваги українській історії, економіці та культурі.

Тематика “українських” публікацій, методи відображення минулого та сучасного стану суспільства, їх конфесійна та державницька спрямованість, залучення різноманітних джерел засвідчили наявність як наукової, так й ідеологічної складової в процесі формування українських уявлень на сторінках польськомовної центральноевропейської преси.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Годований Є. Ф. Ставлення польської преси першої половини XIX ст. до історичного минулого та соціально-політичних проблем України // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. - Вип. 3. - Тернопіль, 2003. - С. 135 - 138.
2. Годований Є. Ф. Українська преса про соціально-політичне життя України // Наукові записки Вінницького педагогічного університету. Серія: Історія. - Вип. VII. - Вінниця, 2004. - С. 23 - 27.
3. Годований Є. Ф. Відгуки в пресі західноевропейських країн на соціальні процеси і політичне життя в Україні // Наукові записки Луцького державного університету. Серія: Історія. - Вип. 2 - Луцьк, 2003. - С. 78 - 83.
4. Годований Є. Ф. Польська преса XIX ст. про Україну. - К.: ТОВ, Міжнародна фінансова агенція, 1998. - 36 с.
5. Годований Є. Ф. Питання української історії в європейській пресі XIX ст. - К.: Знання, 1998. - 31 с.
6. Годований Є. Ф. Суспільно-політичний рух 30-х 60-х рр. XIX ст. в Україні та його висвітлення на сторінках української преси. - К.: Знання, 1999. - 35 с.
7. Годований Є. Ф. Польські збирачі українського фольклору // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. Збірник наукових праць. - Вип. III.- Ч.I. - Умань, 1995. - С. 90 - 92.
8. Годований Є. Ф. Деякі проблеми формування національної свідомості українського народу в другій половині XVI ст. // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи. Збірник наукових праць. - Вип. II. - Умань, 1994. - С. 28 - 32.
9. Годований Є. Ф. До подій 1648-1655 рр. на Брацлавщині // Історичні витоки козацького роду в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Част. III. - Вінниця, 2004. - С. 13-17.
10. Годований Є. Ф. Історія українського козацтва у висвітленні європейської преси другої половини XIX ст. // Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії. Міжнародна наукова конференція. Тези доповідей. - Одеса, 2005. - С. 76 - 77.

11. Годованый С. Ф. Поділля у польськомовній пресі середини XIX ст. // Поляки на півдні України. Міжнародна наукова конференція. - Одеса - Ополе - Ольштин, 2006. - С.100 - 103.

АНОТАЦІЯ

Годованый С.Ф. Українські землі у сприйнятті польськомовної центральноєвропейської преси (середина десятих - шестидесяті роки XIX ст.). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - всесвітня історія. - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. - Одеса, 2007.

У дисертації досліджується сприйняття польськомовною центральноєвропейською пресою українських земель за період середини 10-х - 60-х рр. XIX ст. В роботі висвітлено відношення польських періодичних видань до історичного минулого України. Розглянуті головні періоди історії України, які знайшли своє відображення на їхніх сторінках. Вивчені відгуки польських авторів на соціально-економічне та суспільне життя України. Відзначається увага польськомовних центральноєвропейських видань до української культури. Визначено місце та роль польської нелегальної преси у популяризації України. Проаналізовано польсько-українські відносини на сторінках нелегальних видань Листопадового та Січневого повстань. З'ясовані особливості підпільної преси в стосунку до України. Охарактеризовані сприйняття освітянських реалій польськомовною пресою в українських землях, релігійних традицій українського народу. Проведено порівняльний аналіз українських документів на шпальтах польськомовних та російськомовних періодичних видань Правобережної України.

Ключові слова: Центральна Європа, Польща, Австрія, Російська імперія, українські землі, польськомовна преса, польсько-українські відносини, польська нелегальна преса.

АННОТАЦИЯ

Годованый С.Ф. Украинские земли у восприятии польскоязычной центральноевропейской прессы (середина десятих - шестидесятые годы XIX в.). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - всеобщая история. - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова. - Одесса, 2007.

В диссертации на основании анализа большого комплекса источников и литературы исследуется восприятие украинских земель польскоязычными центральноевропейскими периодическими изданиями (середина десятих -

шестидесятые годы XIX в.). В работе освещено отношение польской прессы к историческому прошлому Украины. Рассмотрены главные периоды истории Украины, которые нашли свое отображение на ее страницах. Большое внимание обращается на Киевскую Русь, Галицко-Волынское княжество, историю запорожского казачества. Изучены формы и направления освещения украинской реальности на страницах польскоязычной прессы. Проанализирована общественная и национальная жизнь на территории Правобережной Украины. Установлена реакция в польском общественном сознании на наиболее значимые события в украинских землях. Прослежена эволюция польско-украинских отношений в трактовке польскоязычных центрально-европейских периодических изданий. Проанализированы оценки украинского вопроса польской нелегальной прессой в контексте польского восстания 1863 - 1864 гг. Далее исследуются польско-украинские отношения на страницах нелегальных изданий Варшавы, Кракова, Львова, Вильно, Каменца-Подольского, Житомира. Рассмотрены особенности нелегальных изданий Ноябрьского и, особенно, Январского восстания в отношении к Украине.

Охарактеризованы восприятия образовательной реальности польскоязычной прессой в украинских землях, религиозных традиций украинского народа. Проведен сравнительный анализ польскоязычных центральноевропейских изданий и русскоязычной прессы Правобережной Украины, установлены различия и сходство между ними. Прослежена национальная жизнь на украинских территориях. Большое внимание уделяется отображению на страницах польскоязычной прессы фольклорных и этнографических материалов. Отмечается постоянное внимание периодической печати Варшавы, Кракова, Познани, Львова к украинской культуре.

Далее в работе рассматриваются отзывы польских авторов на социально-экономическую жизнь украинских земель, прежде всего Правобережной Украины.

Ключевые слова: Центральная Европа, Польша, Австрия, Российская империя, украинские земли, польскоязычная пресса, польско-украинские отношения, польская нелегальная пресса.

SUMMARY

Godovanyi Ye.F Ukrainian lands in perception of Polish Central -European press (middle of 10 - th - 60 - th years of XIX century) - Manuskript.

The thesis for the Candidate of Science Degree in History. Specialty 07.00.02. - World History. - I.I. Mechnikov Odessa National University. - Odessa, 2007.

The dissertation has been studying Ukrainian lands for the period from middle of 10 th - 60 th years of XIX century in perception of Polish Central - European press.

The work shows relations of Polish issues to the historical past of Ukraine. You can find the main periods of Ukraine's history which had found their reflection on the pages. The author had studied opinions of Polish authors on social - economic and public life of Ukraine. The work notes the attention of Polish Central - European issues to the Ukrainian culture. It determines the place and role of Polish illegal press in popularizing of Ukraine. The author had analyzed Polish - Ukrainian relations on the pages of illegal issues of November and January uprisings. He found out the peculiarities of underground press as for Ukraine. The perceptions of educational realities by Polish press in Ukrainian lands, religious traditions Ukrainian people are characterized in the work. The author had conducted comparative analysis of Ukrainian documents on the pages of Polish and Russian issues of the Right Bank and West Ukraine.

Key words: Central Europe, Poland, Austria, Russian Empire, Ukrainian lands, polish - language press, Polish - Ukrainian relationship, Polish illegal press.

Підписано до друку 14.09.2007.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 382.

Надруковано у друкарні видавництва “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.) м. Одеса, вул.
Преображенська, 24, к. 13. Тел./факс: (048) 726-96-82, 726-98-
82, (0482) 37-14-25. www.fotoalbom-odessa.com